

RAPORT GENERAL

CU PRIVIRE LA LUCRĂRILE

COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

IN

1912

—o—

Domnule Ministru,

În conformitate cu art. 16 din regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor, avem onoarea a vă înainta următorul raport general cu privire la lucrările Comisiunii noastre în 1912.

Începem prin a vă arăta lucrările de restaurare, conservare și întreținere, efectuate în anul trecut din fondurile ce s'au pus la dispozițiunea Comisiunii în acest scop, și anume: 50.000 lei pentru lucrările de la Hurezi, 40.000 lei pentru cele dela Căldărușani, 25.000 lei pentru cele dela Biserica Albă din Baia și 200.000 lei, ca fond general, pentru toate celelalte: dela Stavropoleos din Capitală, Mamu din Vâlcea, Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș, Mitropolia din Târgoviște, Cetățuia de lângă Iași, Golia din Iași, Sf. Nicolae Domnesc tot de acolo, Popești din Vlașca, Bucur din Capitală, Brâncovenii din Olt, Sf. Ioan din Vaslui, Precista din Bacău, Curtea-Vechi din Capitală, Paraclisul Episcopiei din Râmnicul-Vâlcea, Topolnița din Mehedinți, Văcărești de lângă București, Mănăstirea Neamțul, Barnovschi din Iași, Tismana din Gorj, Cotnari din Iași, Banu din Buzău, Stelea din Târgoviște.

Pe lângă aceste biserici și mănăstiri, la care s'au executat lucrări din fondul general de restaurări al anului trecut, s'au rezervat, din acelaș fond, după avizul Comisiunii, anumite sume pentru construirea caselor ce vor servi ca muzee locale la Adam-Clissi și la Ulmetum în Dobrogea și pentru conti-

nuarea lucrării de reproducere în ghips a vechilor noastre sculpturi pentru colecțiile Comisiunii.

Simpla enumerare de mai sus e suficientă, credem, domnule ministru, a vă arăta că mijloacele puse la dispoziția Comisiunii pentru lucrările de conservare și restaurare a monumentelor noastre istorice sunt mult prea mici față de necesitățile pe cari le reclamă buna lor păstrare și îngrijire. Într'adevăr, aceste necesități sunt așa de mari și așa de multe, în cât, în potriva bunului principiu călăuzitor de a se face cât mai puține lucrări, pentru a putea fi cât mai bine executate, Comisiunea s'a văzut nevoită a-și împărți fondul general așa fel, cât lucrări mari de restaurări, cari așteaptă de atâta vreme a fi încheiate, să nu poată fi terminate, din cauza lipsei de mijloace, cari, cum am zis, au trebuit divizate și date în zece, douăzeci alte părți, unde nevoile urgente nu mai puteau îngădui o amânare.

Astfel e cazul *bisericii Stavropoleos*, unde —lucrările de construcție fiind de mult gata— nu mai rămânea de făcut de cât restaurarea picturii. Ei bine, deși această lucrare reclamă numai 25.000 lei, nu s'a putut angaja anul acesta întreagă, din cauză că Comisiunea n'a putut repartiza din fondurile ei mai mult de cât 10.000 lei pentru ea. Cu această sumă s'a început lucrarea, care s'a încredințat părintelui pictor Damian. Ea merge destul de

bine și e de sperat că se va termina încă în cursul anului viitor, dacă bine 'nțeles se vor pune la dispoziție mijloace. Lucrarea se execută al fresco și al secuo, restaurându-se numai locurile cu desăvârșire stricate și menținându-se pretutindeni unde se păstrează încă în starea lor cea veche.

În afară de restaurarea picturii, nu mai sunt, pentru completa terminare a lucrărilor dela Stavropoleos, de cât mici lucrări de detaliu, cari, acum, după moartea mult regretatului arhitect Mincu, se vor face sub direcția serviciului tehnic al Comisiunii, cu ajutorul tânărului arhitect Zagoriț, care a lucrat cu răposatul Mincu și a fost recomandat de dânsul în acest scop, ca unul ce cunoaște nu numai spiritul lucrării, ci și intențiile maestrului restaurator.

Tot în legătură cu lucrările dela Stavropoleos, Comisiunea a mai avut a se ocupa cu alte două chestiuni: 1) cererea Băncii de Credit de a i se permite amenajarea unei fațade în spre biserică la marea clădire vecină dela răsărit, cerere care a fost respinsă, întru cât, prin aprobarea ei, s'ar fi impietat asupra monumentului; 2) intervenirea pe lângă Direcția Poștelor ca la întocmirea planurilor construcției ce se ridică în partea de sud a bisericii, să se ceară și avizul Comisiunii, în scop de a obține ca această clădire să formeze un cadru armonios pentru monument.

La mănăstirea Hurezi. — Pentru lucrările de restaurare dela această mănăstire, pe lângă creditul special de 50.000 lei, Comisiunea a mai destinat 10.000 lei din fondul său general, pentru a se putea începe și lucrările de restaurare la biserică, cari au fost lăsate la urma celorlalte. În acest scop s'a construit împrejurul bisericii schelăria necesară lucrărilor, cari s'au și început prin facerea strașinei (de stejar) și șarpantei (de lemn) dela turla cea mare.

S'au continuat apoi lucrările de transformare dela localul fostului Spital, văruindu-se în exterior peste tot, iar în interior, în parter și etaj, făcându-se scara principală de stejar, așezându-se și vopsindu-se complet tâmplăria și terminându-se și scara de serviciu. — S'a restaurat vechea fântână din epoca lui Brâncoveanu, acoperindu-se cu olane și cioplindu-se din nou doi stâlpi. S'a terminat restaurarea schitului Sf. Apostoli, refăcându-se

pridvorul dela miazăzi. S'au construit, în sfârșit, un rând de magazine pentru maice și s'au aprovizionat diferite materiale pentru terminarea lucrărilor.

La mănăstirea Căldărușani. — S'a restaurat aripa dreaptă a localului mănăstirii, după modelul celei dela stânga, și partea din fund — trapeza și bucătăria. S'a lucrat apoi tâmpla și pictura icoanelor. În sfârșit s'a terminat zugrăvirea bisericii precum și alte lucrări referitoare la mobilier și la obiectele de cult ale bisericii. Cu ultimele lucrări de construcție și de zugrăvire în exterior a bisericii, ce se vor efectua în campania viitoare, restaurarea Căldărușanilor va fi terminată.

La Biserica Albă din Baia. — Pentru terminarea lucrărilor de la această biserică s'a acordat încă acum un an un credit de lei 25.000, pentru clopotniță, împrejmuire, locuința îngrijitorului și terminarea micilor lucrări ce au mai rămas de făcut în interiorul bisericii. Zidăria celor dintâi s'a făcut după planuri aprobate de Comisiune. Din cauza timpului, ele n'au putut fi însă terminate. La biserică s'a amenajat peste tot interiorul, pentru a se putea așeza mobilierul (lucrat la Școala de meserii) și tâmpla (pictată de d-l Verona), a căror recepție s'a și făcut.

Nu mai rămâne deci decât a se termina construcțiile din afară — clopotnița și împrejmuirea — pentru ca restaurarea acestui monument, începută la 1906, să fie terminată și biserica redată cultului.

La biserica fostei mănăstiri Mamu. — Aci s'au făcut numai lucrări de pictură: restaurarea vechii picturi interioare, ce s'a găsit sub o pătură de pictură mai nouă în ulei, care s'a îndepărtat, spre a se spăla și restaura, cu toată grija, cea veche. S'a făcut apoi, din nou, în stilul bisericii și tot în frescă, pictura turlei pantocratorului, reconstruită în anul trecut.

La Curtea Domnească din Argeș. — S'au făcut nivelări în curtea bisericii și s'a lucrat trotuarul din jurul clădirii, din piatră de lavă, cu bordură, așezată pe un strat de beton cu ciment, adânc până la nivelul inferior al temeliei zidurilor, adică mai mult de un metru. S'a reparat zidul împrejmuitoare din spre stradă și s'a refăcut, în spre nord, pe vechile-i temelii. Astfel lucrarea de restaurare a construcției fiind terminată, s'a început restaurarea picturii, la care lucrează același

tânăr pictor, care a restaurat picturile dela biserica fostei mănăstiri Mamu.

La Mitropolia din Târgoviște. — Pentru continuarea lucrărilor de restaurare ale acestui monument, făcute sub direcția d-lui Lecomte de Noüy și cedate Comisiunii, s'a acordat un credit special de 50.000 lei, la care s'au mai adăugat 19.000 lei din fondul general de restaurări.

După proiectele întocmite și aprobate anul trecut, s'au început lucrările pentru construirea împrejmuirii și a clopotniței. Împrejmuirea s'a făcut de zid în spre piața oborului, de stâlpi de piatră, cărămidă și grilaj în spre stradă. Clopotnița s'a așezat în direcția bisericii și s'a făcut în aceeași arhitectură — de piatră și cărămidă aparentă — ca și aceasta. Din cauza relei calități a varului întrebuițat, a timpului foarte ploios și a neîmplinirii unor ordine date, după cum a constatat o comisie tehnică, partea superioară a clopotniței s'a prăbușit, aducând cu sine dezagregarea întregii construcții. Responsabilitatea fiind a antreprenorului, clopotnița se va rezidi, pe cheltuiala sa, în campania viitoare, înlocuindu-se la zidire varul prin ciment.

Ambele lucrări deci — împrejmuirea și clopotnița — vor fi, după încredințările ce ni s'au dat, terminate în toamna viitoare. Până atunci credem că vom putea face și recomandări cu privire la pictura catedralei, pentru care s'a acordat un credit de 20.000 lei. Lucrarea sperăm să se facă în cele mai bune condițiuni de către cei doi tineri pictori, pe cari Comisiunea i-a avut ca bursieri în străinătate timp de trei ani pentru studiul picturii bizantine.

În sfârșit, toate pietrele sculptate, din cari unele foarte bogate, provenind dela vechea Mitropolie, cari au stat până acuma sub cerul liber, expuse stricăciunii, s'au strâns și s'au așezat cu rânduială într'una din magaziiile din curte.

La mănăstirea Cetățuia de lângă Iași. — Pentru continuarea lucrărilor de restaurare la acest monument, s'a destinat suma de 30.000 lei din fondul general al lucrărilor.

S'a terminat noua clădire a chiliei începute anul trecut, iar la clădirea veche a sălii gotice, la care se făcuse reparațiuni interioare pentru încăperile anexe, s'a construit un nou acoperiș, refăcându-se, pentru a-

ceasta, părțile superioare ale zidăriei și cornișele, spre a se putea așeza șarpanta nouă, care s'a acoperit cu ruberoid și olane din fabrica Socolii. S'au construit apoi cele două scări de acces — una principală, lângă foișorul de peste intrarea în pivniță, alta în fund, la a doua intrare. S'au restaurat în fine cele două foișoare cu stâlpii de piatră.

La biserica Golia din Iași. — După o întrerupere de câțiva ani din cauza lipsei de fonduri, lucrările de restaurare dela această biserică s'au reînceput anul acesta, însă cu mijloace foarte restrânse — abia 10.000 lei, din fondul general al lucrărilor, din cari s'a făcut ceea ce era mai urgent. S'a reparat acoperișul, și anume partea de sus, dintre baza turelor, acoperindu-se cu tablă de aramă prinsă cu agrafe și șuruburi tot de alamă înecate în plumb. S'a lucrat apoi, în timpul ernii, la cioplirea pietrelor necesare pentru restaurarea cornișei bisericii, care va trebui înlocuită, fiind prea stricată.

În legătură cu lucrările de restaurare de la Golia, mai arătăm că Comisiunea a intervenit pe lângă Primăria orașului Iași să păstreze și să îngrijească fosta Casă a apelor de lângă turnul bisericii, ca o rămășiță monumentală. Totodată a cedat, în înțelegere cu Mitropolia Moldovei, încăperile din etagiul turnului pentru Muzeul național etnografic retrospectiv din localitate.

La biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași. — S'a făcut o reparație provizorie la calorifer, în vederea unei noi instalațiuni, care se va face în anul viitor; și s'a luat în cercetare proiectul de amenajare a pieții din fața bisericii și împrejmuirea locului, în înțelegere cu Primăria și cu arhitectul diriginte al lucrărilor Palatului administrativ din Iași.

La biserica din Popești-Vlașca. — S'au terminat lucrările de conservare începute în anul trecut și anume: s'au tencuit fațadele, s'a revăzut acoperișul de olane, care, biserica fiind foarte expusă, a suferit din cauza vântului și a ploilor, așezându-se sub olane un strat de ruberoid și fixându-se olanele cu cuie în părțile mai expuse. În interior s'a pardosit cu cărămizi, s'a reparat și vopsit stranele și s'au făcut și altelucrări mai mici. S'au refăcut apoi ulucile împrejmuirii și s'au făcut porțile dela intrare. Toate aceste lucrări cu 4.500 lei.

La biserica Bucur din Capitală. — S'a făcut zidul de împrejmuire dinspre nord, în urma

unui aranjament al liniei de hotar cu vecinul din această parte și s'a întocmit planul pentru restul împrejuririi. Pentru terminarea lucrărilor a mai rămas să se execute pictura interioară și mobilierul bisericii, pentru care un pios enoriaș, d-l Trandafirescu, a promis a face dănie bisericii sumele necesare.

La biserica din Brâncoveni. — O lucrare nouă de restaurare începută anul acesta este la biserica din Brâncoveni, pentru care s'a oferit a suporta jumătate din cheltueli proprietarul locului, d-l C. Brâncoveanu.

S'a făcut cercetări, spre a se găsi arhitectura veche a bisericii, care s'a dovedit însă că fusese aproape în întregime refăcută la 1837, după cutremurul cel mare, când s'a schimbat și forma primitivă a pridvorului, care se întindea pe toată lărgimea bisericii, cum au arătat săpăturile făcute la vechile temelii. S'a restaurat turla pantocratorului, care era de lemn, refăcându-se în cărămidă pe plan decagonal, în forma și proporția turlei dela Hurezi, cu care a fost contemporană. Acoperișul turlei și al bisericii s'au construit din olane așezate pe ruberoid și șarpanta nouă. S'au reparat apoi crăpăturile și părțile deteriorate ale bisericii, s'a refăcut bolta pronausului și s'a scos afară cei patru stâlpi de piatră, cari erau înainte la pridvor și cari fuseseră așezați în interiorul bisericii, spre a susține arcul cel mare ce desparte naosul de pronaos, — dispoziție ce nu este în caracterul epocii și nu se găsește nicăeri în arhitectura noastră. Stâlpii de cari vorbim vor fi așezați la locul lor primitiv în arcadele pridvorului. Restaurarea se va continua în anul curent.

La biserica Sf. Ioan din Vaslui. — S'au făcut cercetări în vederea restaurării bisericii, dându-se jos tencuiala exterioară, spre a se putea urmări indiciile ce prezintă zidăria sub raportul vechiei sale arhitecturi. Acum se lucrează la proiectul de restaurare, care se va începe în campania anului viitor. Pentru această lucrare s'a acordat, din fondul general, o primă sumă de lei 15.000.

La biserica Precista din Bacău. — Și aci s'au făcut lucrări antemergătoare restaurării, așezându-se schele și dându-se tencuiala jos, spre a se vedea forma vechiei arhitecturi a clădirii. Și, în adevăr, s'au găsit fridele vechi, soclul profilat, etc. S'a constatat însă că turla e din altă epocă de cât biserica, posterioară. Asemenea clopotnița și pridvorul. Pe baza

acestor cercetări și constatări se lucrează acum la proiectul de restaurare.

La biserica Curtea Veche din Capitală. — Și aci s'au făcut cercetări pentru urmărirea vechiei forme arhitectonice a bisericii, în vederea întocmirii proiectului de restaurare. În acest scop s'au construit schele și s'au dat jos tencuielile, găsindu-se zidăria construcției vechi, din secolul al 16-lea, cu fride și apareiaj de cărămidă. S'au făcut apoi săpături, cari au scos la iveală, în curtea bisericii, temeliele unei mici biserici mai vechi, situată spre nord, către strada Carol. Proiectul de restaurare e în lucrare.

La paraclisul Episcopiei din Râmnicul Vâlcea. — S'au așezat schele de jurîmprejurul bisericii și s'au aprovizionat materiale de lucru pentru anul viitor.

La schitul Topolnița din Mehedinți. — S'au terminat lucrările de conservare, începute anul trecut, adică: acoperișul, tencuiala exterioară, tâmplăria, stranele, pardoseala interioară, învelișul clopotniței cu șindilă, repararea locuinței îngrijitorului, a zidului împrejurimilor și, în fine, curățirea și nivelarea curții.

La biserica dela Văcărești. — S'au mai făcut și anul acesta diferite lucrări de conservare în interior și s'a reparat pardoseala de lespezi, cu beton de ciment.

La mănăstirea Neamțul, la biserica Barnovski din Iași și la mănăstirea Tismana s'au făcut mici lucrări de întreținere de către stăriții și parohii respectivi.

La biserica din Coțnari s'a dat ajutor pentru acoperirea cu șindilă, iar la *biserica Banu din Buzău*, pentru facerea unei case parohiale și a unei cancelarii. — Asemenea s'a cumpărat pentru *biserica Stelea din Târgoviște* un loc vecin, pe care începuse a se construi o clădire, ce ar fi fost în desavantajul monumentului.

În sfârșit, din acelaș fond general de lei 200.000, acordat anul trecut pentru lucrările Comisiunii, s'au mai dat ajutoare pentru construirea caselor ce vor servi ca muzee locale la *Adam-Clissi* (3200 lei) și la *Ulmetum* (3000 lei) în Dobrogea. — Asemenea 10.000 lei pentru continuarea lucrării de reproducere în ghips a vechilor noastre sculpturi pentru colecțiile plastice ale Comisiunii.

Acestea sunt, domnule ministru, lucrările de restaurare, conservare și întreținere efectuate în 1912. Pe lângă ele însă, Comisiunea

a fost solicitată și pentru altele, pe cari, cu regret trebuie să constatăm și de această dată, a fost în imposibilitate a le satisface, din cauza lipsei de mijloace și de personal. — Astfel s'au cerut lucrări de conservare la biserica Negru-Vodă din Câmpu-Lung, la biserica Antim din Capitală, la biserica lui Ștefan cel Mare din Borzești, la biserica din Cornățel-Dâmbovița, la biserica Sf. Gheorghe din Câmpu-Lung, la fosta mănăstire Jitianu de lângă Craiova, la biserica Sf. Gheorghe din Hârlău și la biserica din Balaci-Ilfov.

Cu privire la clasări și declasări de monumente, s'a clasat, prin decretul regal No. 19393, străvechea bisericuță a schitului lui Negru-Vodă dela Cetățeni (Muscel) și s'a declasat biserica din Baia de Aramă (Mehedinți). S'au primit apoi cereri pentru clasare, cari se găsesc în cercetare, din partea bisericilor dela Băsceni (Buzău) și Drăgănești (Prahova).

În sfârșit, Comisiunea a mai avut a se ocupa de felurite alte chestiuni în legătură cu conservarea monumentelor, dintre cari însemnăm aci: a recomandat a se aproba în principiu restaurarea mănăstirilor Cozia și Tismana și săpături sistematice la Cetatea Neamțului; a examinat proiectele de restaurare a bisericii fostului schit Dobrușa, întocmite după rugămintea episcopiei acestei biserici; a autorizat restaurarea picturii dela biserica cea mică a mănăstirii Sinaia, proprietatea Eforiei Spitalelor; a oprit dărâmarea Bisericii cu Sfinți din Capitală; a făcut recepția lucrărilor dela Biserica Domnească din Ocnele-Mari; a cerut construirea unei podmoliri cu plantații pentru apărarea mănăstirii Gura Motrului de apele Motrului, cari rod terenul și amenință cu surparea localul mănăstirii; a luat măsuri ca noile construcții pentru Școala militară dela mănăstirea Dealului să nu atingă clădirile declarate monumente istorice; a cerut să se facă interveniri prin autoritățile școlare și administrative pentru respectarea dispozițiilor legii pentru descoperirea obiectelor vechi; a dat, prin Administrația Casei Bisericii, o circulară către îngrijitorii bisericilor și mănăstirilor declarate monumente istorice pentru buna conservare a picturilor vechi; a recomandat, în fine, să se exproprieze niște mici clădiri de lângă biserica Trei Erarhi din Iași, pentru degajarea terenului împrejmuitor acestui monument.

Trecând acum la serviciul Comisiunii, avem onoare a vă raporta că acest serviciu, după cum s'a întocmit treptat treptat anii trecuți, se compune azi din trei secțiuni: Biurul lucrărilor de cancelarie și publicațiilor, Secretariatul, cu un secretar-șef, un secretar-ajutor și un scriitor; Biurul tehnic, de pregătire și conducere a lucrărilor de întreținere, conservare și restaurare, cu un arhitect-șef, doi arhitecți-ajutori și un desenator-contabil; colecțiile Comisiunii cu doi conservatori — unul pentru colecțiile iconografice, fotografice etc. dela Casa Bisericii, altul pentru colecțiile plastice dela Palatul Artelor.

Cu privire la colecțiile Comisiunii, pentru cele dintâi, iconografice, inaugurate în 1909, D-l V. Drăghiceanu, conservatorul lor, a tipărit un catalog, care dă, pe lângă un inventar sigur și complet al lor, descrieri și aprecieri de mult folos celor ce le vor studia mai de aproape cum și frumoase reproduceri în fototipie și triconomie de pe cele mai prețioase icoane și obiecte ale colecției.

Celelalte colecții, plastice, depozitate până în anul curent provizor la Casa Bisericii, au fost transportate și aranjate la Palatul Artelor dela Filaret, în marele hall central, care s'a cedat Comisiunii în acest scop. În-bogățite prin noi și frumoase reproduceri de vechi sculpturi, făcute la Hurezi, Bistrița și Arnota, — aceste colecții sunt azi atât de numeroase în cât pot alcătui un început de muzău plastic, pe care sperăm să-l putem inaugura și deschide publicului în anul viitor, când urmează a se pune în lucrare un catalog și pentru aceste colecții.

Cei doi tineri pictori bursieri ai Comisiunii pentru studiul picturii bizantine bisericesti, cari au lucrat cea mai mare parte a anului trecut la Sf. Munte, reîntorcându-se în țară, au fost trimiși să studieze, în comparare, în cursul vacanței mari, pictura noastră bisericească, iar în toamnă ambii au plecat la Palermo, în Sicilia, spre a-și îndeplini astfel programul dat la început. La Aprilie viitor, expirându-le bursele, ei vor veni în țară unde vor fi, pe cât posibil, întrebuințați pentru restaurarea vechilor noastre picturi, lucrând pe lângă Comisiune.

Întâia lor lucrare credem că va fi la Mitropolia din Târgoviște, pentru care s'a și

afectat deja un prim credit necesar. În locul lor, Comisiunea va recomanda alți doi tineri pictori dintre absolvenții Școalei noastre de Arte-Frumoase, cu aplicare pentru pictura bisericească, spre fi trimiși să-și continue studiile și să se perfecționeze în străinătate. Astfel, cu timpul, vom avea în țară o întreagă pleiadă de tineri specialiști în lucrări pentru pictura bisericească.

Ajunși la sfârșitul acestui raport, vă mai

comunicăm, domnule ministru, că Comisiunea, prin membrii săi delegați și persoanele din serviciul ei, a făcut în anul trecut mai multe vizite pentru a vedea starea lucrărilor mai importante de restaurare și modul lor de executare. Constatările și recomandările făcute cu prilejul acestor vizite s-au înaintat la timp Ministerului.

Primiți, vă rugăm, domnule ministru, încredințarea înaltei noastre considerațiuni.

București, 31 Decembrie 1912.

PREȘEDINTE, ION KALINDERU.

Secretar, ALEX. LĂPEDATU.